

Primoževčev stan (1849) s planine Zajamniki v Planšarskem muzeju.
Foto: Drago Holynski, Stara Fužina, 1978 (fototeka Gorenjskega muzeja)

Anka Novak s sirarjem Jurčem na planini Laz.
Foto: Drago Holynski, Bohinj, 1978 (fototeka Gorenjskega muzeja)

ŠTIRI DESETLETJA PLANŠARSKEGA MUZEJA V STARI FUŽINI

Gorenjske gore so obljudene že tisočletja, vsaj od železne dobe, ko naj bi na planini Klek na Pokljuki ob rudarjih – iskalcih železove rude pastirji pasli živino. Od leta 973, ko se v darovnici freisinškim škofom omenja prva planina – Pečana pod Rati-tovcem, so v listinah imena planin, ki jih še danes poznamo. V začetku 20. stoletja so planine doživele morda največji razvoj z gradnjami skupnih sirarn, vodnih zajetij itd. v Julijskih Alpah in velikih hlevov s stanovanji za pastirje v Karavankah, nato pa sta po drugi svetovni vojni politika in industrializacija ljudi usmerili v tovarne. V 21. stoletju paša v planinah zanima le bolj tradicionalno usmerjene kmetovalce, sodobna intenzivna reja živine pa poteka v računalniško vodenih hlevih in pašnikih v dolini.

O ljudeh in paši na planinah in o nekdanjih načinih življenja lahko beremo v geografskih in etnoloških delih. Ali pa obiščemo Planšarski muzej v Stari Fužini, kjer si ogledamo številne predmete iz vsakdanjega življenja pastirjev, po bohinjsko majerjev, in sirarjev, in izvemo, kako so nekdanj delovali pašništvo, mlekarstvo in sirarstvo v bohinjsem delu Julijskih Alp. Tu se je ohranil individualni način paše; vsak gospodar je imel svojega pastirja, ki ga je poslal na planine s svojo živino – tropom. Zato so bohinske planine videti kot vasi z mnogimi stavbami, še zlasti nižje planine, kot sta Uskovnica ali Zajamniki. Vsaka pašna skupnost je imela več planin, ki so jih uporabljali zaporedoma, da se je živina lahko pasla od pomladi do pozne jeseni, na nižjih – senožetnih pa so tudi pokosili seno. Najvišje ležeče planine so nad gozdno mejo. Stavbe na njih so grajene po starem načinu na kolih, ki so ga verjetno iznašli staroselci. V prvem prostoru muzeja sta predstavljena stan z letnico 1848 in njegova izvorna notranja oprema s planine Zajamniki. V drugem prostoru stojijo sirarska preša in švicarska kotla, ki so ostali na mestu, ko so leta 1967 v tej sirarni prenehali siriti. Ob njih so fotografski prikaz postopka sirjenja po švicarskem načinu, ki so ga vpeljali ob koncu 19. stoletja, in izvorno sirarsko orodje in oprema. Za izdelavo sira so najemali izšolane sirarje. Prej so Bohinjci vsak

zase izdelovali maslo in ga prodajali v Trst. Predstavljeni so tudi naporen planinski urnik majerjev pa njihov praznik in duhovno življenje.¹

Zgodba Planšarskega muzeja je tesno povezana z imenom naše kolegice etnologinje in kustosinje Gorenjskega muzeja, Anke Novak. Začenja se pred 50 leti, ko je Anka Novak v prvih letih svoje muzejske službe pripravljala tematske razstave o posameznih sestavinah ljudske kulture na Gorenjskem: Ljudska noša na Gorenjskem (1962), Ljudska kultura Bohinja (1964), Domača obrt na Gorenjskem (1965), Ljudska umetnost na Gorenjskem (1965), Gorenjska kmečka skrinja (1966), Slike na steklo (1967) in Planšarska kultura na Gorenjskem (1969). Razstava o gorenjskem planšarstvu je bila postavljena v celotnem drugem nadstropju Tavčarjeve 43² v starem mestnem jedru Kranja. Študijsko zasnovana je prinašala pregled gospodarskega pomena planšarstva s podatki o številu živine in osebja na planinah in kartografskim prikazom planin. Predstavljala je planšarska naselja in stavbarstvo v Julijskih Alpah, Karavankah in Kamniških planinah z Veliko planino. Pojasnjevala je ljudski promet v gorah, zlasti selitve pastirjev z živino ter samotežno prenašanje bremen in oblike transporta z živino. Poseben del razstave sta bila mlekarstvo in sirarstvo v Bohinju, Gornjesavski dolini in na Veliki planini. Razstava je bila mišljena kot del stalne razstave Gorenjskega muzeja, a so jo morali že leta 1971 podreti po nalogu družbenopolitičnih organizacij, ki so menile, da Gorenjski muzej zaostaja pri prikazovanju narodnoosvobodilnega boja. Naročena mu je bila razstava Slovenka v revoluciji, ki je te prostore zasedala naslednjih 20 let (Avguštin 1993: 16).

- 1 Več o Planšarskem muzeju na spletni strani www.gorenjski-muzej.si.
- 2 Gorenjski muzej je imel od konca šestdesetih let do konca leta 1992 svoje upravne in razstavne prostore v nekdanjem kranjskem baročnem župnišču na Tavčarjevi 43 v Kranju. Tedaj je bila stavba v denacionalizacijskem postopku vrnjena Župniji Kranj; danes je tu spet župnišče.

* Mag. Tatjana Dolžan Eržen, mag. etnologije, muzejska svetovalka za etnologijo, Gorenjski muzej, 4000 Kranj, Savska cesta 34, E-naslov: tatjana.erzen@gorenjski-muzej.si

Anka Novak je uspela z razstave Planšarska kultura na Gorenjskem najbogatejše in vsebinsko najbolj zaokroženo gradivo iz Bohinja preseliti v opuščeno sirarno v Stari Fužini in v njej urediti Planšarski muzej. V tem času so Gorenjci, še zlasti pa Bohinjci in Blejci, bili bitke za uporabo svojih planin, ker jim je Zakon o gozdovih iz leta 1960 zelo zmanjšal površino planinskih pašnikov. V takšnih razmerah so nekateri Bohinjci postali zavezniki planšarskega muzeja, ker so spoznali, da z muzejem pripravljajo spomenik življenju bohinjskih ljudi, tako značilno zaznamovanih z življenjem v planinah. Drugi, ob vse večji agoniji planšarstva bolj prizadeti, se s takim načinom reševanja niso mogli sprijazniti. »Kaj bomo zdaj pa fotografije žrli?« je pripomnila dolgoletna majerica Hlipova Micka iz Stare Fužine, ko je prišla po odprtju leta 1971 pogledat Planšarski muzej (Novak 1993: 5).

Vendar stavba sirarne ni bila obnovljena za muzej, za to je bila za razstavljene lesene predmete preveč vlažna. Muzej so bili zato konec sedemdesetih let prisiljeni zapreti. Takrat se je Anka Novak veliko pogovarjala, nagovarjala in dokazovala nujnost obnove stavbe in ponovnega odprtja Planšarskega muzeja. Močna opora so ji bili domačini, zlasti predsednik Turističnega društva Bohinj, Cene Resman, mlekar pri Kmetijski zadrugi Srednja vas, Janez Škantar, in še zlasti tedanji predsednik krajevne skupnosti Stara Fužina.

V pripravah na novo postavitev Planšarskega muzeja je Anka Novak v letih 1976–78 opravljala temeljitejša terenske raziskave v bohinjskih planinah in pridobila mnogo novih predmetov. Z njo je šel na teren tudi fotograf Gorenjskega muzeja, Drago Holynski, in skupaj sta ustvarila izčrpno fotografsko dokumentacijo. Po njenem izboru so ing. arh. Marija Cerar in študentje arhitektonsko dokumentirali planšarske zgradbe.³ V okviru delovanja SED je v produkciji serije Kako živimo ustvarila scenarij filma *Planšarstvo v Bohinju*, ki sta ga leta 1978 filmsko realizirala z Naškom Križnarjem. Sestavni del terenskega dela so bila tudi prizadevanja za pridobitev primerne stanovanjske prestavitve v razstavni prostor. Kolega na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Kranj, Vladimir Knific, je nazadnje našel pravo stavbo: Primoževčev stan s planine Zajamniki, ki so ga zaradi dotrajanosti lastniki želeli nadomestiti z novim. Poskrbel je tudi za strokovno opravljen prenos. Svoja spoznanja je Anka Novak objavila v prilogi regionalnega časopisa *Gorenjski glas* in v strokovnih revijah, znanstveno razpravo z naslovom *Življenje in delo planšarjev v Bohinjskih gorah* pa v *Glasniku SED* (Novak 1989: 121–152). Separat omenjenega članka je bil uporabljen tudi kot vodnik po novi razstavi Planšarskega muzeja.

Prizadevanja za obnovo stavbe sirarne v Stari Fužini so uspela konec osemdesetih let v sodelovanju s tedanjo občino Radovljica, podjetjem Alpdom Radovljica, ki je uredil v zgornjem nadstropju stanovanja, ter s posamezniki in z organizacijami iz Bohinja. Poleti 1990 so odprli prenovljeno razstavo. Za likovno podobo razstave je poskrbela ing. arh. Jana Umnik, načrte za tehnično postavitev Primoževčevega stanu so naredili podjetje Elea iz Ljubljane, inženir gradbeništva Angel Žigon in statik Stojan Ribnikar. Anka Novak je razstavo zasnovala, izvedla raziskavo in jo objavila, napisala besedila, pridobila vse potrebne slikovne

priloge in predmete. Celo predmete je v spletu okoliščin morala očistiti sama.

Od prvega odprtja muzeja je minilo 40 let, že 20 let pa turisti in domačini obiskujejo prenovljeno razstavo. Doslej se še niso uresničili načrti, da bi za potrebe muzeja pridobili še zgornje nadstropje in klet, uredili nujne lastne sanitarije in pripravili še kakšno razstavo. Anka Novak je načrtovala razstavo o turizmu v Bohinju, o katerem je pisala v prvem bohinjskem zborniku leta 1987. Še boljša priložnost pa bi bila razstava nedavnih najdb visokogorskih arheoloških izkopavanj pod vodstvom arheologinje Marije Ogrin.

Izbrana bibliografija Anke Novak o planšarstvu

NOVAK, Anka: Planšarska arhitektura v Bohinju. *Varstvo spomenikov* 1966: 163.

NOVAK, Anka: Planšarstvo v Bohinju. *Snovanja* 2(2), 20. april 1968 (priloga *Gorenjskega glasa*): 13–20.

NOVAK, Anka: *Planšarska kultura na Gorenjskem*. Kranj: Gorenjski muzej, 1969.

NOVAK, Anka: O starejši zgodovini planšarstva med dolino tržiške Bistrice in dolino Kokre. *Kranjski zbornik* 1970: 223–225.

NOVAK, Anka: Planšarstvo v Bohinju: Razstava v Gorenjskem muzeju v Kranju, april 1969–junij 1971. *Argo* 1–2, 1972: 26–27.

NOVAK, Anka: *Vodnik po razstavi Kmečko gospodarstvo v Dolini*. Kranj: Gorenjski muzej, 1974.

NOVAK, Anka: Planšarsko stavbarstvo v Bohinju. *Snovanja* 10(2), 16. april 1976 (priloga *Gorenjskega glasa*): 26–[30].

NOVAK, Anka: Življenje in delo pastirjev v Bohinjskih gorah. *Snovanja* 12(4), 5. september 1978 (priloga *Gorenjskega glasa*): 55–59.

NOVAK, Anka: Planšarstvo v Bohinju v luči sprememb. *Etnološki pregled* 17, 1982: 223–232.

NOVAK, Anka: Sirarstvo in mlekarstvo v Bohinju ter njegova zgodovina. *Gorenjski glas* 36/56, 23. avgust 1983: 7.

NOVAK, Anka: Sirarstvo in mlekarstvo v Bohinju ter njegova zgodovina. *Gorenjski glas* 36/64, 26. avgust 1983: 7.

NOVAK, Anka: Micka, Cilka in Jurč s planine Laz in etnološki film: Planšarstvo v Bohinju. *Planinski vestnik* 5, 1984: 211–215.

NOVAK, Anka: Planšarstvo in pašne planine na gorenjski strani TNP. V: *Triglavski narodni park: Vodnik*. Bled: TNP, 1985, 147–160.

NOVAK, Anka: Planinsko sirarstvo. V: *Bohinjski zbornik*. Radovljica: Skupščina občine, 1987, 73–84.

NOVAK, Anka: Življenje in delo planšarjev v Bohinjskih gorah. *Glasnik SED* 29(3–4), 1989: 121–152.

NOVAK, Anka: Planšarske zgradbe v bohinjskih gorah. *Varstvo spomenikov* 34, 1992: 132–149.

NOVAK, Anka: Življenje in delo planšarjev v Bohinju. V: Tone Cevc (ur.), *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah: Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1995, 25–39.

NOVAK, Anka: Bohinjska planina Laz. *Cikasti zvonček* 6, 2008: 35–36.

Viri in literatura

AVGUŠTIN, Cene idr. (ur.): *40 let Gorenjskega muzeja: 1953–1993*. Kranj: Gorenjski muzej, 1993, 16.

NOVAK, Anka: Pogovor z Anko Novak, muzejsko svetovalko Gorenjskega muzeja v Kranju, dobitnico Valvasorjeve nagrade za življenjsko delo in Murkovega priznanja za življenjsko delo v etnološki muzejski stroki / z Anko Novak se je pogovarjala Mojca Ravnik. *Glasnik SED* 33(2), 1993: 2–7.

³ Gre za devet temeljiteje dokumentiranih stavb in 11 skic ali le tlorisov, ki jih hranimo v arhivu kustodiata za etnologijo Gorenjskega muzeja.